ŠMARTNO V BRDIH — POPOTRESNA OBNOVA JUGOZAHODNEGA VOGALA UTRJENEGA NASELJA IN HIŠE ŠT. 20

Nataša Štupar-Šumi

POVZETEK

Po potresu l. 1976, ki je zajel tudi Goriška Brda, smo začeli z obnovo naselja v Šmartnem. Naselje je zelo staro, verjetno je bilo poseljeno že v prazgodovini. V 16. in 17. stoletju je bilo opasano z obrambnim obzidjem. To so kasneje okrepili z rondelami. Takoj smo začeli z obnovo hiše štev. 62, ki je na jz. strani naslonjena na obrambno obzidje. Posebej smo obravnavali stanovanjsko in posebej obrambno arhitekturo. Obnova je upoštevala stilne in etnografske elemente. Objekt že čaka na novo funkcijo. Hiša št. 20 sodi med posebej likovno zanimive stavbe. V današnji podobi je nastala v 18. stoletju. Ob potresu je bila tako poškodovana, da je bila opuščena. Zdaj je stavba statično povsem konsolidirana, ohranjene so vse stare konstruktivne posebnosti. V arhitektonsko etnografskem smislu je obnova spoštovala vse sporočene oblike in detajle. Služila bo za domovanje društva likovnih umetnikov v Novi Gorici.

THE AFTER-EARTHQUAKE RESTORATION OF TWO BUILDING WHOLES AT ŠMARTNO IN BRDA (NO. 62. AND NO. 20)

After the 1976 earthquake which damaged also many settlements in Goriška Brda, we started with the restoration of the settlement at Šmartno. This is a very old settlement which was probably already settled in the pre-historic times. In the 16th and 17th centuries, it was belted by defence walls. These were later on strengthened by rondellas. We immediately started with the restoration of the house No. 62, which leans on its south-western side against the defence walls. We dealt with the dwelling and with the defence architecture separately. The restoration took into consideration all the style and ethnographic elements. The building is already awaiting its new function.
The house No. 20 is one of the particularly interesting buildings from the artistic point of view. Its present day image originates from the 18th century. During the earthquake it was damaged to such a degree that it was abandoned. The building is now completely statically consolidated, all the old constructional specialities have been preserved. In the architecturally — etnographic sense, the restoration respected all the handed-over forms and details. The building will house the Slovene Visual Artists Association of Nova Gorica.

Obnova naselja Šmartno sodi med najzahtevnejše naloge spomeniške službe, saj je mogoče kljub navidezni zunanji enovitosti govoriti o močni notranji razčlenjenosti kraja, ki je s prvinami iz različnih obdobij privedla do današnje značilnosti celote. Pri tem je treba misliti celo na sestavine iz obdobij, ki niso neposredno dokazane ali dokazljive, saj v kraju še ni bilo sistematičnih

arheoloških raziskav, gotovo pa smemo računati z nedvomno zgodnjo prazgodovinsko poselitvijo, o kateri govori naravna oblikovitost tal v obliki pomola. Prav tako kažejo na staro srednjeveško poselitev že patrocinij cerkve ter romanske oblike nekaterih hiš na vzhodnem in zahodnem robu naselja. K prav posebni privlačnosti naselja pa je prispeval obrambni obroč okrog njega. Tudi pri obzidju je težko govoriti o popolnoma enotni zidavi, čeravno je na zunaj na prvi pogled tako videti. Datacija obzidja se pretežno ravna po oblikah stolpov ter variira približno za stoletje med začetkom 16. in začetkom 17. stoletja. Zelo verjetna pa je podmena, da je bilo prvotno obzidje celo brez stolpov, vsaj brez stolpov v današnji obliki. Tako kažejo npr. sonde v jugozahodnem stolpu, ki je doživel v tem sestavku opisano obnovo. Spremembe, ki jih je doživljal obrambni pas v Šmartnem, so potekale tako, da so se opuščale čiste trdnjavske sestavine na račun stanovanjskih oziroma se je civilno življenje vraščalo tudi v obrambni obroč. Vsakdanje življenje pa se je v Šmartnem sukalo ves čas na podeželski, to je etnološki ravni. Analiza jugozahodnega vogala Šmartnega dobro podpira to trditev.

Obnova naselja Šmartno se je začela po potresu leta 1976, ki je močno poškodoval mnogo hiš; nekatere so ostale brez strehe, poškodovano pa je bilo tudi obrambno obzidje s stolpi. Akcijo je z vso vnemo vodil pokojni direktor Zavoda za spomeniško varstvo Nova Gorica prof. Emil Smole s strokovnim teamom: sodelavci goriškega zavoda, republiškega zavoda in Filozofske fakultete v Ljubljani.

Prva faza del je obsegala stavbnozgodovinske raziskave posameznih objektov in obzidja v jugozahodnem vogalu naselja.

Raziskave, ki smo jih opravili pred obnovo, so pokazale, da je treba najpoprej računati z nepotvorjenimi in samostojnimi obrambnimi elementi na tem kraju. Kakor rečeno, sta se tukaj stikali črti obeh delov obzidja v približnem pravem kotu. V 16. stoletju ali celo na pragu 17. pa so vogal okrepili z renesančnim stolpom. Stolp je malce presegal višino obzidja, ki je ohranilo prvotni višinski zaključek na južni strani, na zahodni stranici obzidja pa smo odkrili pohodni hodnik in cine med raziskavami. Stolp je imel pred obnovo ohranjeno strelnico le še v vrhnjem nadstropju. Po ohranjenih konstrukcijah v obeh nižjih etažah pa lahko sklepamo, da so bile strelnice tudi tam. Ni dovolj otipljivih dokumentov o prekritju stolpa, nedvomno pa je bil nezastrešen lesen obrambni hodnik na konzolah. Tudi za notranjo konstrukcijo v stolpu ni bilo mogoče zanesljivo dognati natančnih višin prvotnih etaž, stropne konstrukcije so bile tudi tam mlajše. K opisani podobi tega dela obrambnega obzidja je potem treba prišteti tudi stolp na severozahodnem vogalu naselja, saj sta oba stolpa varovala pomemben vhod oziroma izhod iz kraja. Niso pa se ohranile prvotne dimenzije tega branjenega vhoda, prav tako ni mogoče dokazati domneve o prvotni gotski obliki takega vhoda.

Eno izmed nerešenih vprašanj je ostala povezava obrambnega hodnika z obeh delov hodnika s stolpom oziroma dostop v etaže renesančnega stolpa. Poleg mogoče in verjetne povezave etaž znotraj stolpa se namreč ponuja še druga možnost.

V isti osi nanizani vhodi v stolp proti naselju so opora za zamisel, da je mogoče rekonstruirati dostope v stolp s posebno leseno konstrukcijo pred temi vhodi, konstrukcijo pa seveda povezati z obrambnima hodnikoma na obzidju.

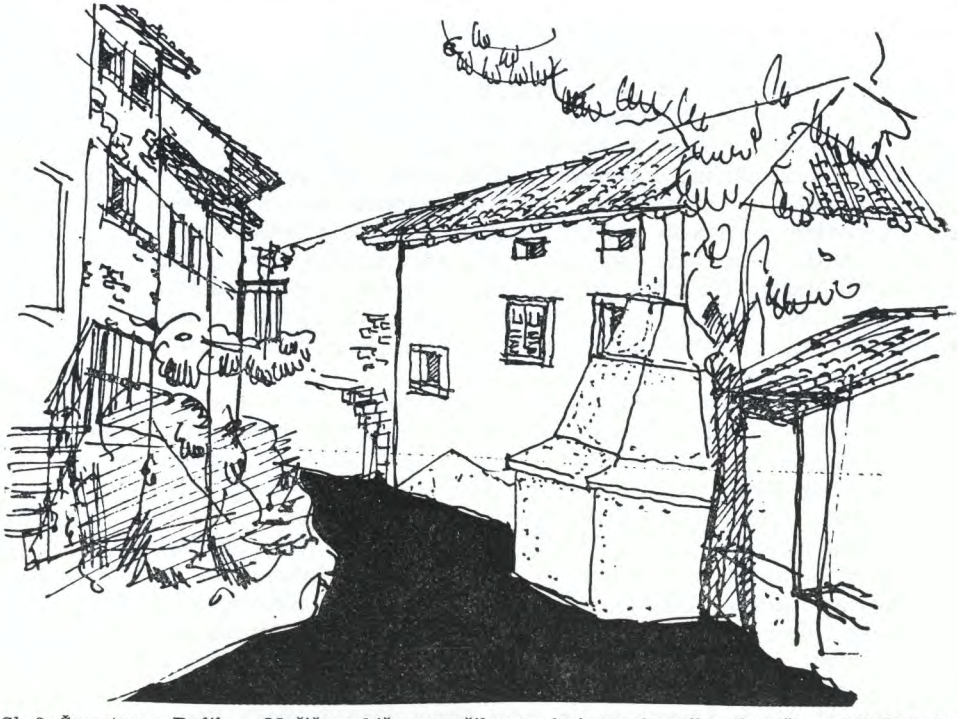

Sl. 3. Šmartno v Brdih — Mušičeva hiša z značilno spahnjenco (manjka dimniški zaključek) (iz konservatorskega programa ZSV Gorica)

Fig. 3 Šmartno v Brdih — the Mušič's house with the characteristic form (from the conservation-programme of the IPM from Nova Gorica)

Ob stolp in oba kraka obzidja so kasneje prislonili stanovanjsko stavbo, katere dvoceličnost bi bilo mogoče razložiti celo z dvema fazama pozidave. Stavba ni datirana, posredno pa govorijo o času njenega nastanka profili okenskih odprtin na severni fasadi ob vhodu v naselje. Ti profili so sorodni vrstnikom na dobrovskem gradu iz začetka 17. stoletja. Kljub temu pa seveda ni nujno domnevati večjega časovnega presledka med pozidavo stolpa in stanovanjskega prizidka. Eden izmed namigov za tesno časovno zaporedje je ohranjena rustikalna strelnica v vrhnjem mezzaninu stavbe. Funkcionalno je rabil severni del prizidka za stanovanje v nadstropju, medtem ko je južni del prizidka v kotu služil za stopniščno povezavo in kuhinjo v nadstropju. V tej etaži se je stanovanje razširilo tudi na površino stolpa in tako je potem stanovanjska funkcija sčasoma spodrinila obrambno oziroma jo zožila samo na obrambni zid.

Izhodišča za obnovitvena dela so morala biti pravična ponazoritvi dvojne vloge vogalne arhitekture v Šmartnem, pri čemer je bilo treba predvsem revalorizirati okrnjene sestavine obrambnega obroča. Poleg tega je bilo treba upoštevati še zaželeno ali možno funkcijo tega kompleksa. Zato seveda ni moglo biti govora samo o rekonstrukcijah, sploh pa ne o takih, ki bi jih narekovale zgolj analogije, marveč je bilo treba privoliti v nekatere prilagoditve, ki omogočajo nadaljnje življenje spomenika in ki jih vsebuje znani pojem prenove. Do največje možne mere smo rekonstruirali dele obzidja z obrambnim hodni-

kom in v ta namen žrtvovali del prizidka ob obrambnem zidu, dvignili smo do prvotne višine vrhnji obroč stolpa, pri čemer nam je bila v oporo prvotna višina drugega stolpa ob vratih, rekonstruirali smo cine na hodniku nad vhodom v naselje in odprli ta motiv na delu južnega hodnika ob stolpu. Vse drugo pa je ostalo ob ohranitvi starih višin ter obnovi ognjišča in peči na voljo prihodnjim uporabnikom; omogočiti je bilo treba tudi zvezo med etažami z napravo stopnišča na istem mestu. Vsi arhitektonski detajli so ostali stari ali so bili obnovljeni po starih vzorih. Tako je bilo obnovljeno obrambno obzidje s stolpi; seveda je statična sanacija terjala armiranobetonske povezave s ploščami v vseh etažah. Te smo spretno interpolirali med obnovljeni stari leseni strop in hrastov pod. V stolpu je še posebno atraktivna enkratna povezovalna zvezdasta konstrukcija ostrešja, ki je bila narejena po avtentičnem vzorcu, ohranjenem v nasprotnem stolpu ob vhodu v naselje.

Pri obnovi objekta Šmartno 62 so nam bili v veliko pomoč tudi posnetki najrazličnejših detajlov: strešnih špirovcev, dimnikov, balkonov, ognjišč, oken, vrat in okovja, ki jih je napravil zavod v Novi Gorici s svojimi sodelavci po vseh goriških Brdih, še posebno pa študij detajlov v naselju Šmartno, ki smo jih nenehno izrisovali in ugotavljali v njih tisto posebno ljudsko ustvarjalnost, ki je znane historične oblike stilne arhitekture svojevrstno preoblikovala. Uspeh obnove šmartinskih objektov pa je bil ravno v obvladanju in razumevanju te svojevrstne ljudske prefinjenosti, tega svojevrstnega likovnega izražanja. Lahko rečemo, da nam je obnova tudi v tem oziru uspela. Seveda moramo pri tem povedati, da gre zasluga za to tudi izvajalcu del Francu Kaverju, ki je zvesto izpolnjeval naše zahteve.

Hiša št. 62 v Šmartnem je tako obnovljena in čaka na novo funkcijo. V prihodnosti naj bi bila sedež društva arhitektov v Novi Gorici.

Hiša št. 20 sodi med najbolj zanimive stavbe v Šmartnem, ni pa med najstarejšimi v kraju, saj je očitno starejši niz stavb na vzhodno stran proti cerkvi. Pri obnovitvenih delih je bil zakrit del fasade tega vzhodnega niza, kar nedvoumno potrjuje tezo o zaporedju zidave kompleksa. Hiša je sestavljena iz treh določljivih sestavin, ki so vidne že na zunaj z lomljenih fasadnih ploskev. Po določljivih sestavinah je mogoče sklepati, da so morebitno starejšo zasnovo poenotili v 18. stoletju. Na zunaj se hiša izraža s kamnitnimi okviri okenskih odprtin, sicer pa kaže primorsko značilno usmeritev v členjenosti gmote na dve enakovredni etaži in nižji podstrešni mezzanin; v nasprotju s pokončnimi pravokotnimi okni v stanovanjskem nadstropju so okna v mezzaninu ležeči pravokotniki.

Najbolj izpostavljen je seveda južni del dolge stavbe, ki zapira občutljivo stranico trga pred zahodnim dostopom v naselje. Zato je bila ena izmed poglavitnih nalog obnove kar najbolj skrbno varovati vse značilne sestavine stavbe, od podobe zunanjega plašča do korčaste strehe, ki se proti trgu končuje z zatrepom, kakor sosednje stavbe.

Pritličje v notranjščini je na južnem izpostavljenem delu nekoč rabilo za gostilniški prostor, v ozadju pa so bile kleti in shrambe. Po osvoboditvi pa je pritličje rabilo za hleve in hrame. Stanovanjsko nadstropje je gotovo med najpomembnejšimi v Šmartnem. Tako oznako zasluži zlasti zaradi prostora v južnem delu stavbe, stare kuhinje, kjer je dobro ohranjeno ognjišče, odkoder so kurili tudi peč, segajočo v sosednji prostor. Ognjišče v južnem prostoru nad-

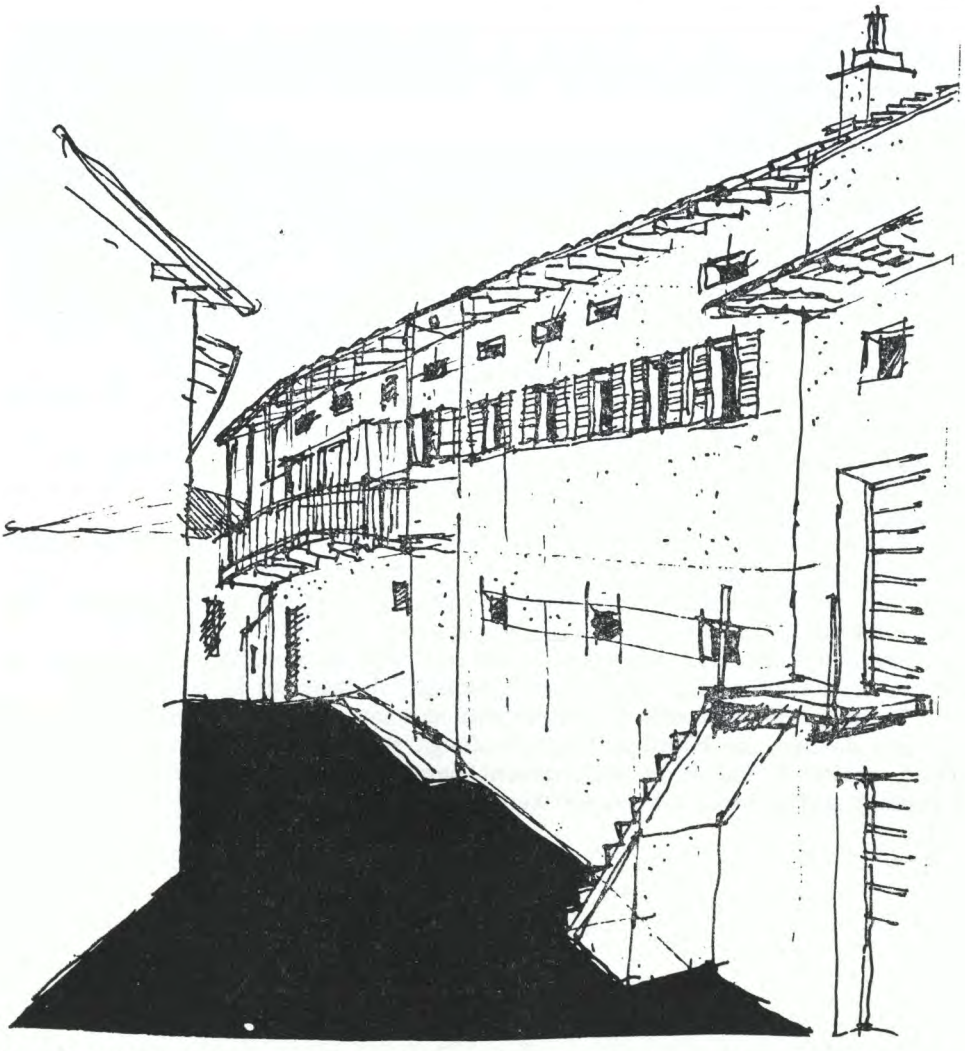

Sl. 4. Šmartno v Brdih — ena od karakterističnih »gas« z lesenim »gankom« in velikim, profiliranim napuščem (iz konservatorskega programa ZVS Gorica)

Fig. 4 Šmartno v Brdih — one of the characteristic paths with the wooden balcony (from the conservation-programme of the IPM from Nova Gorica)

stropja je bilo vsaj drugo po vrsti, saj smo starejše ognjišče našli na istem mestu. Med najlepše spomenike starih konstrukcij v Šmartnem šteje tudi strešna konstrukcija nad južnim delom stavbe v etaži mezzanina, ki je bilo prvotno predvideno za podstrešne shrambe. Stavba je bila ob zadnjem potresu močno prizadeta in zato opuščena. Zato je bilo eno temeljnih vprašanj statično konsolidiranje. Podobno kakor drugod v takih primerih smo zato sanirali vertikalne konstrukcije in z železobetonskimi ploščami, debelimi približno 12 cm, povezali ostenje v horizontalnih smereh. Ti dodatni vložki, ki smo jih seveda oblekli v

običajne lesene stropne konstrukcije po starem ohranjenem vzoru, so povzročili edino zmanjšanje višine etaž. Sicer pa je bilo treba opustiti širok bočni prehod v severni pritlični prostor, ker je bilo treba zaradi statične sanacije zapolniti vrzel na tem mestu.

Vse lesene konstrukcije so bile obnovljene po ohranjenih vzorcih, pravtako odlična zvezdasta konstrukcija strešnega stola. V reprezentančnem nadstropnem prostoru južnega dela hiše smo obnovili starejše ognjišče. Krušno peč smo obnovili v prvotni obliki. Tik pred zaključkom je zunanji dostop v nadstopje z zidanim delom stopnišča in lesenim podstavkom. Med omembe vrednimi nadrobnostmi, ki pa bistveno vplivajo na podobo objekta, je bila obnova spodnjega dela s korci pokrite strehe. Ker bi namestitev kovinskih žlebov precej zakrila izvirno zasnovo strešnega napušča s profiliranimi špirovci, smo žleb umaknili in ga utopili pod vidno površino. Tak poseg na Primorskem ni bil storjen prvič, saj sem ga izvedla že v Kopru na stavbi Favento-Guzzi, na gradu Rihemberk in prav tako v Šmartnem na prizidku ob jugozahodnem obrambnem stolpu. Gre za enega tistih posegov, ki na neviden način omogočajo potreben higiensko-komunalni standard in za normalne poglede v ničemer ne okrnijo izvirne podobe arhitekture.

Podobno kakor pri prenovitvenih delih v območju jugozahodnega stolpa je bilo treba tudi pri obravnavani stavbi kar najbolj skrbno varovati ali obnoviti tudi skromne stilne značilnosti in še prav posebej vse tiste naključne črte v arhitekturi, ki po svoje določajo celoten značaj objekta. Spomeniki te vrste namreč lahko ohranijo svoj status le ob kar največji občutljivosti arhitekta in izvajalca za take v stilni arhitekturi zanemarljive lastnosti in nadrobnosti.

In nazadnje še besedo o prihodnjem namenu te stavbe. Medtem ko so si pravico do uporabe bližnjega jugozahodnega stolpa in prizidka ob njem izgovorili arhitekti, naj bi v obravnavani baročni hiši št. 20 domovali slikarji. Ambient stavbe je za tak namen kar se da prikladen.